

χειρόγραφα του εις την Βιβλιοθήκην τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, κατεστράφησαν τὸ 1922¹¹. Μεᾶ αὐτὰ δὲ κατεστράφησαν καὶ τὰ περισσότερα ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου τοῦ Ὑπερείδου Γ. Κ., «Μιχαὴλ Ἀποστόλη πονήματα τρία»¹².

Κλείω τὸ σημεῖωμα τοῦτο μὲ μίαν εἰσέτι παλαιογραφικὴν παρατήρησιν : Εἰς τοὺς δύο κώδικας, Flor. Med. 58 gr. 33 καὶ Ambr. B, 141, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως ὁ L. Mohler τὴν μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτον ἐπίθεσιν Ἀνδρονίκου τοῦ Καλλίστου ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη¹³, δέον νὰ προστεθῇ καὶ ὁ Οχοπ. Baroccianus gr. 165, 149-165, α ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει καὶ αὐτὸς τὸ κείμενον τοῦ Καλλίστου, μὲ μερικὰς διαφορετικὰς ἢ καλυτέρας γραφὰς (π.χ. Mohler, I, 5 *σοφώτατε*, Baroc. *θειότατε*, G M *ὑπεραστρονομῶντα*, B *ὑπερ ἀστρονομῶντα κ.ἄ.*)¹⁴.

7.

Ο ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΟΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΛΥΓΙΖΟΣ Ἡ ΤΟΥ ΛΥΓΓΕΩΣ

Δημοσιεύω κατωτέρω ἀπὸ τὸν κώδικα Boldeianus Miscelaneus graecus 242¹ ἐπιστολὴν τοῦ Κρητὸς λογίου Μιχαὴλ τοῦ Λυγγέως πρὸς τὸν ἱερέα Λέοντα τὸν Ἀργυρόν. Τὸ κείμενον εὐρίσκεται εἰς τὸ φύλλον 217 τοῦ κώδικος, μεταξὺ δύο ἐπιστολῶν τοῦ ἐπίσης Κρητὸς Πέτρου τοῦ Λαμπάρδου, ἀπενθυνομένων τῆς μὲν πρώτης πρὸς τὸν ἱερομόναχον Ἀνθιμον, τῆς δὲ ἄλλης πρὸς τὸν πρωτόπαπαν τοῦ Χάνδακος Ἰωάννην τὸν Συμεωνάκην. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ Λαμπάρδου ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως, ἢ μὲν πρὸς Ἀνθιμον εἰς

¹¹) R i c h a r d M., Repertoires des Bibliothèques et des Catalogues de manuscrits grecs, Paris 1948, 100.

¹²) Ἔκδοσις Σμύρνης, 1876.

¹³) M o h l e r L., Aus Bessarions Gelehrtenkreis (Kardinal Bessarion, III Band), Paderborn 1942, 171-203 : «Ἀνδρονίκου Καλλίστου πρὸς τὰς Μιχαήλου Ἀποστόλου κατὰ Θεόδωρον ἀντιλήψεις».

¹⁴) C o x e H., Catalogi mancriptorum bibliothecae Bodleianae I, 1853, 281. Ὁ Coxе κακῶς θεωρεῖ ὅτι τὸ κείμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητα κείμενα, ἐπιστολὴν καὶ μελέτην. Τὸ θεωρηθὲν ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστολὴ τμήμα τοῦ κειμένου εἶναι ἀπλῶς εἰσαγωγή, ὅπως ὀρθῶς διεπίστωσεν ὁ Mohler.

¹) Περιγραφή τοῦ κώδικος : C o x e H., Catalogi codicum mancriptorum Bibliothecae Bodleianae, I, 100.

«Κρητικά Χρονικά»², ἢ δὲ πρὸς Συμεωνάκην εἰς «Studi e Testi»³. Ἡ δημοσιευομένη κατωτέρω, ἀνέκδοτος μέχρι τοῦδε, εἶχεν ἤδη ἐπισημανθῆ ὑπὸ τοῦ Krumbacher⁴.

Cod. Bodl. gr. Misc. 242, 217.

Μιχαῆλος ὁ Λυγγεύς, Λέοντι ἱεροεὶ Ἀργυροῦ.

217V

Ἰδοῦ σοι καὶ γράμματα δεύτερα πέμπεται παρ' ἡμῶν, φρονοῦντα | ταῦτά τοις προτέροις, διὰ τοῦ Μιχαήλου τοῦ καλοῦ ἀγαθοῦ ἡμετέρου φίλου· τὰ δὲ πρόωγν γράμματα, τὰ διὰ τοῦ Σιθινίου πεμφθέντα σοι, οὐκ οἶδ' εἰ ἐδέξω, εἴτε καὶ μή, καὶ αὐτοῦ ὄντιος φίλου χρηστοῦ· καὶ εἰ μὲν ἐδέξω, χάρις θεῶν· εἰ δ' οὐ, δήλωσον ἡμῖν γραφῆ καὶ ἄλλα σιελούμεν, τὰ περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐκ τῆς γένης οὐτως οὐκ ἐκ τῆς μελλούσης τοῦ πυρὸς ὀρμῶντος, † ἀλλὰ τῆς ἰδιωτικῆς προσαγορεύσεως οὐτως ἄλλως † εἰς πλάτος λέξον εἰ ἦλθε πρὸς σὲ κομίζων καὶ τὸ κισσίβιον μεστὸν οἴνου ἢ πέπομφε ἢ ἄλλο τι γέγονε· εὐτυχῶς εἴης. Τὸ τετραχευμένον ἀπάλετο, ἐμοῦ μὴ σθένοντος ἂν πρίασθαι.

Τὰ κατὰ τὸν ἐπιστολογράφον αὐτὸν εἶναι ἀρκετὰ περιπελεγμένα : Μιχαῆλ ὁ τοῦ Λυγγέως εἶναι γνωστὸς ὡς ὁ γράψας τοὺς κώδικας British Museum, Arundel MS 545 (Θουκυδίδης)⁵ καὶ Trinity College, Cambridge MS R, I, 42 (Ἀριστοφάνης)⁶ κατὰ τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα, εἰς μὲν τὸν πρῶτον τὸν κώδικα «τῆνδε βίβλον τοῦ σοφοῦ Θουκυδίδου Μιχαῆλ ἔγραψεν ὁ τοῦ Λυγγέως» εἰς δὲ τὸν δεύτερον «Μιχαῆλ ὁ τοῦ Λυγγεῦς πενία συζῶν ἐξέγραψεν ἐν Ῥυθύμῃ Κρήτης».

Τὸν κωδικογράφον αὐτὸν ὁ Lobel τὸν ἐταύτισε πρὸς τὸν γράψαντα τὸν κώδικα Monacensis graecus 215 τὸν φέροντα τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα «καὶ τῆνδε βίβλον τοῦ σοφοῦ τοῦ Πλωτίνου ἔγραψε

²) Λ α ο ὑ ρ δ α Β., Κρητικά Παλαιογραφικά 2, «Κρητικά Χρονικά» Β', 1948, 544.

³) S i l v i o G. M e r c a t i, Di Giovanni Simeonachis, protopapa di Candia. «Studi e Testi» 123, 312-341.

⁴) Geschichte der byzantinischen Literatur², 497.

⁵) T h o m p s o n M. E., Classical manuscripts in the British Museum. «The classical review» III, 1889, 151.

⁶) J a m e s R. M., The western manuscripts in the library of Trinity College, Cambridge, II, 1901, 12. Ἡ σημείωσις εἰς τὴν σελίδα 1 τοῦ κώδικος, περὶ τοῦ Μιχαῆλ Ἀποστόλη, υἱοῦ τοῦ Λυγγέως, ἔχει γραφῆ τὸ 1853, ἀγγλιστί, καὶ εἶναι ἐστερημένη ἀξίας.

πονῶν *Μιχαήλ ὁ Λυγίζος*»⁷ ἀνεγνώρισε δὲ ὡς γραφέντα ὑπ' αὐτοῦ τμήματα εἰς 14 ἄλλους κώδικας τῆς Bodleian Library καὶ τοῦ Βατικανοῦ⁸. Πρὸς τὸν Λυγίζον αὐτὸν τρεῖς ἐπιστολὰς τοῦ Μιχαήλ Ἀποστόλη εἶχεν ἤδη δημοσιεύσει παλαιότερον ὁ Noiret, ὁ ἴδιος δὲ ἀνεγνώρισεν ὡς ἀπευθυνομένας πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλας τρεῖς ἐπιστολὰς τοῦ Μιχαήλ Ἀποστόλη ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Μιχαήλω*», ἐνῶ αἱ πρῶται ἐπιγράφονται «*Λυγίζω*»⁹. Εἰς Vogel-Gardthausen ἀναφέρονται δύο ξεχωριστοὶ κωδικογράφοι Μιχαήλ ὁ τοῦ Λυγγέως καὶ Μιχαήλ Λυγίζος, ἀποδίδονται δὲ εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ δύο κώδικες¹⁰. Ὡς δευτέρου κώδιξ τοῦ Λυγίζου ἀναφέρεται ὁ Trinity College Dublin 231, λησιμονηθεὶς ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Lobel. Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως τοῦ κώδικος αὐτοῦ εἶναι σαφής : «*Μιχαήλ τοῦ Λυγίζου ἐξηγήσεις κατὰ πλάτος εἰς τὸν Θουκυδίδην κατὰ λέξιν καὶ κατὰ νοῦν παρακληθέντιος παρὰ τοῦ ἐντίμου κυρίου Γεωργίου τοῦ Βεργικίου*», πρόκειται δὲ περὶ αὐτογράφου ἔργου τοῦ Λυγίζου¹¹.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά, οἰκοδομηθέντα τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ὑπὸ πέντε διαφορητικῶν φιλολόγων, προκύπτει ὅτι ὁ πολυώνυμος αὐτὸς κωδικογράφος τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 15. αἰῶνος κατήγετο ἐκ Κυδωνίας, ὀδηγηθεὶς δὲ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ εἰς Γόρτυναν Κρήτης εὐρισκομένου Μιχαήλ Ἀποστόλη ἐπεδόθη εἰς φιλολογικὰς μελέτας καὶ ἐργασίας, ἐγκατασταθεὶς δὲ τελικῶς εἰς Ρέθυμνον ἐφρόντισε νὰ εὐρίσκειται πάντοτε εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ διδασκάλου. Ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλης παραπονεῖται ὅτι ὁ μαθητὴς του δὲν τοῦ γράφει συχνά, ὅτι εἶναι ἀπρόσεκτος στέλλον σοβαρὰς καὶ ἐμπιστευτικὰς ἐπιστολὰς ἄνευ τῶν δεόντων μέτρων, ὅτι αἱ μελέται του εἶναι ἀσαφεῖς¹². Παρὰ τὰ παράπονα ὅμως αὐτὰ τὸν παρακολουθεῖ μὲ ἰδιαίτερον στοργήν, εἰς μίαν δὲ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του

⁷) H e n r y P., Études plotiniennes, II Les manuscrits des Ennéades, Bruxelles, 1941, 193.

⁸) L o b e l E., The greek manuscripts of Aristotle's Poetics, Oxford 1933, 57.

⁹) N o i r e t - H., Lettres inédites de Michel Apostolis, Paris 1889, 37.

¹⁰) Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909, 315.

¹¹) S m y l y J. G., Notes on greek manuscripts in the library of Trinity College. «Hermathena» 23, 1933, 177 κ.έ.

¹²) N o i r e t, ἐνθ' ἄν. Ἐπιστολαὶ 41, 100, 101, 102. Πρὸβλ. ἐπίσης καὶ Ἐπιστ. 44, 48.

τοῦ γράφει : «εἶπερ τινά μοι τῶν φοιτητῶν καὶ σὲ ὅτι μάλιστα περί-
ληκα καὶ φιλῶ»¹³.

Ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Μιχαὴλ Λυγίζου ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα «ἐξήγησις εἰς τὸν Θουκυδίδη», ἡ σωζομένη εἰς τὸν κώδικα 231 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Trinity College εἰς Dublin τῆς Ἰρλανδίας¹⁴. Πρόκειται περὶ συνεχοῦς ὑπομνήματος εἰς τὰ 81 πρῶτα κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Θουκυδίδου, παρέρχοντος τὸ κείμενον, μεθ' ἐρμηνειῶν λέξεων ἢ γραμματικῶν δυσκολιῶν καὶ ἀναπτύξεως τῶν νοημάτων. Ἡ ἐργασία εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὰς σημερινὰς «ἐρμηνευτικὰς ἐκδόσεις», ἀποτελεῖ δὲ καὶ ὡς ἰδέα καὶ ὡς ἐπίτευγμα λαμπρὰν ἐπιτυχίαν, χαρακτηριστικὴν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν ἐν τῇ νήσῳ. Καθ' ὅσον γνωρίζω εἶναι ἡ πρώτη ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπὶ τοῦ Θουκυδίδου, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲ λόγῳ τοῦ λεξιλογίου, τῶν ἐρμηνειῶν καὶ τοῦ παρεχομένου κειμένου ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ὕλην μελέτης εἰς εἰδικὸν ἐπὶ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας περιοδικόν. Ἄνευ ἄλλωστε τῆς γνώσεως ἐργασιῶν ὅπως ἡ ὡς ἄνω τοῦ Λυγίζου δὲν εἶναι εὐκόλον οὔτε ὁ κρητικὸς πολιτισμὸς νὰ κατανοηθῇ οὔτε καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ἐκ Κρήτης φιλολόγων εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς τῆς Δύσεως κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν.

8.

Ο ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΛΟΣΥΝΑΣ

Μεταξὺ τῶν Κρητῶν οἱ ὁποῖοι εὗρισκοντο ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ὑπῆρχον καὶ τινες κωδικογράφοι εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων ἰσπανῶν ἀρχόντων, ἰδίᾳ δὲ ἀνωτέρων κληρικῶν. Τῶν κωδικογράφων αὐτῶν ἐπιφανέστερος ἦτο ὁ Νικόλαος Τουρριανὸς ὁ Κρήσις, γνωστὸς καὶ ὡς Ντελατόρος ὁ Κρήσις ἢ Nicolaos de la Torre, ὑπηρετῶν ὡς «βασιλικὸς ἀντιγραφεὺς» (*escriptor de la real libreria*) εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς «De San Lorenzo el Real» εἰς τὸ Ἐσκοριάλ, ἀπὸ τοῦ 1573 μέχρι καὶ πέραν τοῦ 1590. Τὰ κατ' αὐτὸν ἐξητάσθησαν ἤδη διεξοδικῶς ὑπὸ τοῦ Charles Graux¹, ὥστε νὰ μὴ

¹³) Noiret, ἐνθ' ἀν. 121.

¹⁴) Ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὰς εὐχαριστίας μου εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Trinity College, Dublin, κ. A Parke, θέσαντα εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου φωτοτυπίαν τοῦ κώδικος.

¹) Graux Charles, Essai sur les origines des fonds grecs de l'Escorial, Paris 1880, XVI κ.έ.